

Peter Weiss

PROBLEM ZOISOVIH POETOLOŠKIH
NAZOROV IN PESEMSKIH POSKUSOV

Diplomska naloga

Filozofska fakulteta
Ljubljana, 1980

KAZALO

Uvod 1

Teorija 2

Verz 2

Rima 8

Del stilistike 9

Praksa 11

Letas kaže... 12

Jož, dekleta... 13

Preljube ženice... 15

Planšar 16

Lenora 18

Mačka 20

Efeška vdova 23

Opombe 25

Kazalo 33

UVOD

Slovenska literarna zgodovina je že izrekla svoje mnenje o vplivu Žiga Zoisa (1747-1819) na Valentina Vodnika, in sicer na osnovi pisem, ki jih je Zois pisal Vodniku na Koprivnik v Bohinju. Zoisovo delo je predvsem na osnovi tega vpliva označeno za "mentorsko, kritično in usmerjevalno"¹.

Ker Zoisovo pesniško delo dolgo časa ni bilo znano v zdajšnjem obsegu, saj je bila glavnina njegovih verzov objavljena šele leta 1969,² torej vsaj 160 let po nastanku, se je literarna zgodovina opirala le na nekaj poskusov, o katerih že postavitev ločil govoriti, da niso bili končni zapisi besedil. Po svoje je razumljivo, da literarnozgodovinska znanost ni mogla dati o Zoisovem pesniškem delu v slovenščini ne vem kako pozitivnega mnenja, a vendar je preveč naglašala njegovo mentorsko vlogo.

V tej nalogi se ne nameravam ukvarjati z uravnoteženjem teh dveh plati Zoisovega delovanja. Mislim, da je na osnovi besedil, ki so nam danes znana, dovolj jasno, da Zois ni bil nedeljski verzifikator, temveč prenašalec italijanskega zlogovnega metričnega sistema v slovenski prostor in pesništvo. Gradivo o Zoisovem pesniškem ustvarjanju je torej na razpolago, v razmerju do pesemskih besedil drugih avtorjev ga mora prikazati le še literarnozgodovinska znanost.

Prvi del (Teorija) daje pregled Zoisovih pisem Vodniku, in sicer tistih mest, ki se nanašajo na verzifikacijo in ki govorijo o Zoisovih poetoloških nazorih. Pri tem sem se omejil na strukturo verza (s stopitvijo), rimo, miselno prekoračitev verza in del Zoisove stilistike, ki je razvidna iz pisem, vendar je literarna zgodovina doslej še ni posebej razložila.

Drugi del (Praksa) ima za osnovo vseh sedem doslej znanih Zoisovih slovenskih pesemskih besedil, ki jih razlagam in opazujem v odnosu do svojih izsledkov v prvem delu. Izjema je le stilistični del, ki se nanaša na celotno Zoisovo pesniško delo, ne pa na posamezna besedila.

TEORIJA

Zois je svoja teoretska načela pesnjenja razložil v pismih Valentinu Vodniku, ki je bil od leta 1793 lokalni kaplan oziroma župni upravitelj na novo ustanovljene župnije na Gorjušah s sedežem na Koprivniku v Bohinju. Zois "je Vodnika najprej pritegnil k zbiranju in proučevanju rudnin, že leta 1794 pa tudi k sodelovanju v svojem literarnem in slavističnem krožku. Ker se je Vodnik kmalu izkazal za prizadevnega in uspešnega delavca na tem področju, si je Zois prizadeval, da bi mu omogočil službo kje bliže Ljubljani. Končni rezultat teh prizadevanj je bil, da je Vodnik poleti 1796 dobil mesto kaplana v šentjakobski cerkvi v Ljubljani /.../"³

Zoisova pisma Vodniku, devet po številu, so izšla leta 1859 v Vodnikovem spomeniku⁴ v originalu, t.j. v nemščini. Njihov slovenski prevod je izšel leta 1970.⁵

Posamezne dele Zoisovih pisem Vodniku so citirali mnogi avtorji literarnozgodovinskih pregledov. Edino Ivan Grafenauer je leta 1918 podal pregled tistih mest, ki se nanašajo na pesniško ustvarjanje.⁶ To je sicer storil bolj v odnosu do Vodnika (saj je razprava tekla o njem, vendar je iz pregleda mogoče razvideti, kaj je Zois mislil o pesnjenju v slovenskem jeziku. Sistematičnega pregleda Zoisovih napotkov, literarne kritike in priporočil, kar vse srečamo v njegovih pismih Vodniku, še nismo dobili.

VERZ

Zois je lahko pri pisanju napotkov Vodniku upošteval dva primera slovenskih poetik iz druge polovice 18. stoletja.

Pohlinova Kraynska grammatika iz leta 1768⁷ ima metriko dodano slovnici "kot eno izmed poglavij Pravopisa"⁸ in ima naslov Von den Thonsprechung (O spevorečnosti). V drugi izdaji leta 1783⁷ pa je Pohlin poglobil pomen metrike "in jo dodal kot samostojno prilogo z izpremenjenim in razširjenim naslovom Von der kraineri-

schen Dichtkunst (/O/ kranjskem pesništvu)"⁸. V obeh teoretskih prispevkih je razvijal misel o kvantitativnem metričnem sistemu, za katerega je celo postavil pravila (za slovenski jezik), a je obenem prišel tudi do trditve, da je "/n/a drugačen način /.../ pel gospod Jožef Zizental na začetku kranjske Kronike"⁹, torej Jožef Zizenčeli v posvetilni pesmi *Zaščitno vošejne te Krajske dežele v Valvazorjevi Slavi vojvodine Kranjske* iz leta 1689.¹⁰ Ta pesem je napisana na osnovi naglasnega, ne pa kvantitativnega metričnega sistema, tako da Pohlin v teoriji govori o živem kvantitativnem metričnem sistemu, po drugi strani pa dokazuje naglasni sistem v slovenski verzifikaciji.

Drugi poskus, ki naj bi dal slovenskemu pesništvu teoretično podlago, je nastal le nekaj let pred Zoisovim dopisovanjem z Vodnikom (in gotovo prav v Zoisovem krogu). To je II. Theil des Versuches der Krainerisch-Slavischen Sprachlehre (Drugi del poskusa kranjsko-slovanske slovnice) Blaža Kumerdeja iz leta 1791, ki je ostal v rokopisu.¹¹ O odnosu med kvantitativnim in naglasnim metričnim sistemom govorita tale dva odlomka:

"Samo druženje z ostalimi evropskimi narodi, pri katerih je samoglasnik kratek, četudi mu sledi še toliko soglasnikov /.../, je tudi v kranjščini in vindiščini čisto izpodrinilo pravila latinskega položaja" (list 9);¹²

"V kranjščini ni nobenega položaja v prej izrečenem pomenu, četudi samoglasniku sledi še toliko soglasnikov; tako ta /namreč samoglasnik/ zaradi tega ni dolg, temveč takšen, kot ga zahteva njegova narava. Zaradi položaja torej v kranjščini ni noben zlog kratek ali dolg, temveč gledamo tu samo na naravo samoglasnikov, zlogov in na položaj accentusa regii /naglasa/; /.../" (list 9).¹³

V kvantitativnem metričnem sistemu namreč velja pravilo, da postane zlog dolg, če kratkemu samoglasniku sledita dva soglasnika ali več.¹⁴

Zoisu so bile znane tudi tujejezične poetike, saj je iz Richterjevega življenjepisa o Žigu Zoisu iz leta 1820 mogoče izvedeti, da je Zois na šolanju v Reggio Emilia pesnil v italijanščini,¹⁵ ob tem pa se je najbrž seznanil tudi z italijanskimi poetikami, še posebej, "ker je verjetno bil član pesniške akademije Dei Pontti, ki je bila na zavodu /.../ osnovana zato, da bi navajala gojence k "pesnikovanju in razpravljanju o filozofiji""¹⁶. V svoji knjižnici je imel tudi klasicistične teoretike Nicolasa Boileauja, Charlesa Batteuxa in Johanna Christopha Gottscheda.¹⁷ V devetem pismu Vodniku (30. nov. 1795) pravi, da ga "veseli /.../, da /je Vodnik/ v Batteuxu in Ramlerju odkri/l/ vso pesniško logiko in tehnologijo"¹⁸. Gre najbrž za knjigo *Principes de la littérature* (Osnove književnosti) Charlesa Batteuxa, ki jo je v nemščino prevedel Karl Wilhelm Ramler in je izšla na Dunaju leta 1770 (z naslovom *Einleitung in die schönen Wissenschaften...* (Uvod v leposlovje...))¹⁷.

Predvidevamo lahko, da so imela teoretična dela iz klasicističnega obdobja določen vpliv na Zoisa, vendar je o tem še malo raziskane-ga.

V šestem pismu (4. avg. 1795) za Vodnikovo poskusno kitico

Krajnci Mladica nekdanga zaroda
Znanga od Lahov do zmerzliga proda¹⁹

zapiše tudi metrično shemo ooo-oo-oo-o, torej z naglasi na 4., 7. in 10. zlogu, in opozarja, da lahko tovrstni enajsterec razpade "v dva hemistiha, ki se potem spremenita v anakreontska verza,"²⁰ kar pa je slabo:

Krajnci Mladica = ooo-o
nekdanga Zaroda = oooo-o
Znanga od Lahov = ooo-o
do zmerzliga proda = oooo-o

Za to bi bili veliko primernejši enajstzložni verzi, ki jih jemljejo italijanski, francoski, angleški, nemški in drugi pesniki za vse daljše pesnitve, njihova značilnost pa je, da jih je mogoče na dva načina spreminjati, in sicer takole:

ooooo-ooo-o in
ooo-ooo-o-o

ki se spet dajo z moško in žensko rimo spremeniti v²¹

ooooo-ooo- ali
ooo-ooo-o-

ali včasih z dodatkom zelo kratkega zadnjega zloga pri ženski rimi, kjer torej tvorijo zadnji trije zlogi daktil, v

ooooo-ooo-oo ali
ooo-ooo-o-oo

Te spremembe so zelo koristne zato, ker pri daljših delih ohranjajo slog, uho pa razveseljujejo s spremembami v blagoglasju, v numerusu poeticusu."²²

Italijanski enajsterec, o katerem predvsem govori Zois v drugem delu tega odlomka, ima določena pravila. Če sheme prevedemo v številke, bi bile videti takele: enajsterec (oziroma njegova hiperkatalektična ali katalektična varianta) mora biti naglašen na 6. in 10. zlogu (prvi Zoisov primer) oziroma na 4., 8. in 10. zlogu. Pri tem je seveda treba upoštevati, da znamenje o (kot pravi Zois sam v istem pismu²³) pomeni bodisi naglašen bodisi nenaglašen zlog, znamenje - pa zlog z obveznim naglasom.

To sta osnovni vrsti enajsterca. Da pa Zois nekoliko le dá prav Vodnikovemu verzu, ki ima naglas na spornem 7. zlogu, neposredno zatem zapiše:

"Poleg tega je dovoljeno vmes včasih vzeti enajstzložen verz /z naglasom/ na 7. zlogu, kar so delali vsi epski pesniki, da so ohranili marsikak dober verz, ki se drugače ne dá zlomiti."²⁵

Ker Vodnik ni razumel navedenih shem obeh enajstercev, mu jih je Zois v naslednjem, sedmem pismu (5. sept. 1795) ponazoril s primerom iz Tassa:

Canto l'armi, e il valor' del Capitano²⁶
che il gran Sepolcro liberò di Christo

ki se popolnoma ujema z navedenima shemama. (Seveda ob upoštevanju stopitve v prvem verzu l'armi, e il (kar se bere dvoizložno) in v drugem verzu che il (en zlog), o čemer pa bom še govoril.)

Čisto mogoče je, da principa kljub nezapletenosti (ob navidezni zapletenosti) Vodnik še vedno ni razumel in da je zato opustil vsako nadaljnje poskušanje, da bi spoznal pravila zlogovnega metričnega sistema oziroma v tem sistemu grajenega enajsterca; s pesnjenjem v tem sistemu pri Vodniku tako ni bilo nič več od nebogljenih poskusov.²⁷

Če hočemo obnoviti Zoisovo izrazoslovje o naglašeni oziroma nenaglašeni zlogi v verzu, si moramo ogledati na to nanašajoče se odlomke iz šestega pisma (4. avg. 1795):

A: "/.../ znamenje o pomeni kračino ali pa bodisi kračino ali dolžino /.../";²⁸

B: "/.../ z dodatkom zelo kratkega zadnjega zloga pri ženski rimi, kjer torej tvorijo zadnji trije zlogi daktil"²⁹ dobimo iz enajsterca njegovo varianto - dvanajstzložni verz;

C: "Namesto /naglasa/ mora stati popolnoma dolg zlog; manj dolgi lahko ostanejo pomešani s kratkimi in najkrajšimi"³⁰;

Č: "Kar se odlično doseže /z naglasom/ ali najdaljšim zlogom, se dá v drugih primerih, posebno v anakreontičnih in liričnih, narediti tudi s kopičenjem najkrajših zlogov, vendar o tem kdaj drugič!"³¹

Vse navedeno je treba obravnavati v zvezi z italijanskim zlogovnim sistemom in shemo, ki jo imamo pri enajstercu.

1. Naglas ali najdaljši zlog (Č) bi lahko bil naglas ali popolnoma dolg zlog (C). (V shemi je to -.)

2. Kračina ali dolžina (A) je znak o v shemi; vzporednica je manj dolgi zlog (C) in pomeni nenaglasen ali naglasen zlog (ki pa seveda ne sme in ne more stati na mestu, kjer je v shemi -, torej ne na 6. in 10. v eni oziroma na 4., 8. in 10. zlogu v drugi vrsti enajsterca). Zdi se, da Zois kračino še nadalje precizira, kar pa ni gotovo; zavedam se hipotetičnosti teh dveh podskupin:

- a) kratek zlog (C) je vsak nenaglašen, ki ne stoji neposredno za - v shemi; sem ne spada zelo kratek zadnji zlog (tu v skupini 3);
- b) najkrajši zlog (C) je vsak nenaglašen, ki stoji v shemi neposredno za -.

3. Zelo kratek zadnji zlog pri ženski rimi, kjer tvorijo zadnji trije zlogi daktil (B), bi bil drugi ponaglasni zlog v daktilskem izglasju. Srečamo ga le v podaljšanih variantah enajsterca (dvanajstzložnih verzih). V shemi je označen s o.

O stopitvi (sinicezi) Zois posebej ni pisal. Gotovo jo je iz italijanske književnosti poznal, saj sta v sedmem pismu Vodniku (5. sept. 1795) navedena enajstzložna verza iz Tassa, ki imata slikovite primere stopitve:³²

Canto l'armi, e il valor' del Capitano²⁶
che il gran Sepolcro liberò di Christo

Vidimo, da je prvi verz pravzaprav trinajstzložen, s stopitvijo samoglasnikov (ki bi ji lahko rekli dvojna) pa izgubi dva zloga in postane enajsterec.

Gotovo je v naravi italijanskega jezika že nekaj, kar nagiba k stopitvi, saj ni mogoča zveza la acqua (ne v pisavi ne v izgovorjavi), temveč le l'acqua. Pojav je v italijanskem pesništvu dokaj pogost, kot je videti tudi iz primera. Pri Castiju, pesniku, ki ga je Zois prevajal, sem našel (gotovo ne skrajni) primer, ko iz siceršnjih petnajstih nestopljeno branih zlogov s stopitvami dobimo enajsterec:

Onde ai deboli eccidio avvien che apporti,³³

V italijanskem verzu pride do stopitve vedno, kadar se lahko stopita dva samoglasnika (ali trije, kot smo videli iz primera).³⁴

RIMA

Opazko v Zoisovem šestem pismu (4. avg. 1795) "V kranjščini bi morali biti rimani verzi, da bi lahko tem bolj gladko tekli"³⁵ lahko razumemo le v nasprotju z latinskim (kvantitativnim) verzom, ki ni bil riman.

Zois je v istem pismu izpričal dober posluh tudi za italijansko rimo:

"Besedilo "chi non ha mezzi vada a bever senza bezzi" ne gre, ker se rimi ne glede na podoben ezzi (po izgovorjavi) ne ujemata, ker verz ni pravilno grajen in ker je jezikovna raba zgrešena."³⁶

V besedi mezzi je e res širok in v bezzi ozek, zaradi česar rima seveda ni čista.

Najdoločneje govori Zois o rimi na drugem mestu (istega pisma):

"/R/avno tako škodujejo pogoste ponovitve iste rime, na primer na i, it, iti. Temu se je v našem jeziku težko izogniti, ker je tako pogostno pri pregibanju glagola; treba je vsaj poskrbeti, da take rime ne sledijo v bližnjih kiticah druga drugi in tako ne otopi ost itn."³⁷

Iz teh treh citatov lahko zaključimo, da je Zois pripisoval rimi velik pomen, ne sme pa biti - po njegovem - kakršna koli, temveč čista, ob tem pa se ne sme ponavljati prepogosto in v bližnjih kiticah.

MISELNA PREKORAČITEV VERZA (ENJAMBEMENT)

V drugem pismu (4. apr. 1794) Vodnika opozarja na tovrstni pojav, ki ga je zasledil v njegovih pesmih:

"Pazite, da ne bi stavkov kar prepogosto drobili in jih prenašali v naslednji verz - to je glavna napaka obeh bosonogih

avguštincev /Pohlina in Deva/. V slovenskem jeziku je to le redko dovoljeno in okusno, v ljudskem pesništvu pa je vedno dobro, če lahko skoraj vsak verz obstaja sam zase. - To ste že odlično upoštevali v "Zadovoljnem Krajncu", izjema je le nekaj mest, o katerih Vam bom kdaj drugič povedal več."³⁸

Oglejmo si vse tri miselne prestopne oziroma prekoračitve verzov v pesmi Zadovolne Krajnc:³⁹

5 V vsakemu lejtju jest žanjem pšenico
in' ajdo; /.../

13 Okrogle rad plešem, z nogame perdam
glas godcam /.../

17 Špehove jest žgance zravn kislega zela
štemam, /.../

Ti trije enjambementi pa niso prehudi, kot ugotavlja tudi Jože Koruza, in so, "zmerno in nevsiljivo uporabljen/i/, le dobrodošlo sredstvo proti metrični enoličnosti".⁴⁰

Pravilno je tudi Zoisovo opažanje, da je miselnih verznihi prestopov v ljudski pesmi malo.⁴¹ Tovrstni pojav pri obeh bosonogih avguštincih ga moti, in to upravičeno, saj sta včasih res pretiravala.

Miselno prekoračitev verza pri Vodniku je torej Zois obravnaval s stališča ljudske pesmi, saj piše v šestem pismu (4. avg. 1795), da je vseeno, "/k/akšne vrste verzi so /.../ - toda vse, kar pride izpod Vašega peresa, mora biti napisano v ljudskem tonu in za ljudstvo; /.../".⁴² Vpliv klasicizma, ki je gojil vrstični stil in tako seveda preganjal miselni prestop verza, je s tega stališča treba zavrniti. Vsaj v pismih ni izražen.

DEL STILISTIKE

Za opazovanje Zoisovih nazorov o stilih si moramo ogledati spet šesto pismo (4. avg. 1795), v katerem govorijo bolj ali manj neposredno o stilistiki naslednji odlomki.

"Kakšne vrste verzi so, je vseeno - toda vse, kar pride izpod Vašega peresa, mora biti napisano v ljudskem tonu in za ljudstvo; /.../"⁴²

"/D/rug/a rekla/, ki so samo ponavljanje v preveč nizkotnem tonu, na primer: "V šentanco kapla leiti", "po kravje dol leiti", "zapisan v bratovšni svinske", "teče kapelca v rit" itn. sploh ne spadajo sem /.../"⁴³

"Epopeja zahteva plemenit ton, v poučni pesmi pa mora biti resnoben in vedno izenačen. Plemeniti epski ton je lahko mnogovrsten in tak tudi mora biti, ker posplošuje. Obstajajo pa tudi epske pesmi, ki jih podajajo v ljudskem tonu, predvsem pri novejših narodih."⁴⁴ (Ta odlomek je iz devetega pisma (30. nov. 1795).) In malo naprej (v istem pismu): "Vse kaže, da strun ne smete uglasiti previsoko!!!"⁴⁵

Zoisovim trem tonom bi ustrezali trije stili:

<u>ton:</u>	<u>stil:</u>
plemeniti	visoki
ljudski	srednji
nizki = nizkotni	nizki ⁴⁶

Vodnik naj bi iskal in si poiskal eno od variant ljudskega tona, kakor piše ^{Zois} v devetem pismu (30. nov. 1795): "Pravega tona, ki bi si ga morali izbrati, Vam ne znam določiti. Sami ga morate najti, če hočete biti prvi kranjsko-slovanski pesnik!"⁴⁷ Zois je bil le usmerjevalec, da Vodnik ni zašel previsoko ali padel prenizko.

PRAKSA

Do leta 1960 je slovenska literarna zgodovina pripisovala Žigu Zoisu le štiri slovenske verzifikacije in domnevala, da jih je bilo več, pa so se izgubile. Zagotovo Zoisove so bile naslednje:

1. Hej Mina, hej Mina..., naslovljena tudi Planšar ali "16 viž o Mini";⁴⁸ tu jo naslavljam z naslovom Planšar;
2. Iz težkih sanj k' šè dan ni siv..., prevod oziroma prepesnitev predromantične Bürgerjeve balade Lenora, zato jo tudi tako naslavljam;
3. Joj, dekleta..., izvirna nagajiva popevka, in
4. Preljube ženice..., prevod besedila arije O care donnette.⁴⁹ iz neznane italijanske opere.

Konec leta 1960 je Narodna in univerzitetna knjižnica iz Ljubljane prevzela literarno zapuščino leta 1942 umrlega slavista Frana Ilešiča. V njej so bile še tri Zoisove slovenske pesnitve, ki obsegajo 439 verzov, tako da poznamo danes skupno 785 verzov Žiga Zoisa, kar je skoraj dvakratno število verzov v Vodnikovi pesniški zbirki Pesme za pokušino iz leta 1806.⁵⁰

Tri na novo odkrita Zoisova pesemska besedila je objavil Alfonz Gspan leta 1969. To so:⁵¹

1. Letas kaže..., izvirna vzgojno-poučna pesem;
2. Mačka (takšen naslov ji je dal Zois) s prvim verzom Enkrat je bla ena mačka imenitna..., ki je prevod živalske pesnitve Giambattista Castija La Gatta e il topo (Mačka in miš); in
3. Efeška vdova (s prvim verzom Nekdaj je bila na ajdovski duželi...), najbrž predelava kakšne tuje predloge, ki je vsebovala splošno znani motiv; od tod naslov pesnitve.

Zois je pesnil v italijanščini že na šolanju v Reggio Emilia, kot poroča njegov prvi življenjepisec Richter¹⁵, vendar nam iz tega obdobja ni znana nobena njegova verzifikacija.

Iz njegovih pisem Kopitarju na Dunaj vemo tudi, da je zapisoval ljudske pesmi (ali "viže") in v njihovem duhu ustvarjal izvirne štirivrstičnice. Kopitarju je zbirko nekoč poslal, da jo je ta za Dobrovskega prepisal; vendar so njegove pesmi pomešane med Vodnikove, Japljeve in ljudske pesmi, tako da najbrž nikoli ne bo mogoče ugotoviti Zoisovega avtorstva.⁵²

Ker bi bila razvrstitev po časovnem zaporedju nastanka pesmi nezanesljiva, sem se odločil, da bom pesmi s podobno verzno zgradbo združil, tako združene pa razvrstil po umetelnosti, in sicer od manj do bolj razvitega verza. Tudi znotraj dvojic ohranjam to načelo.⁵³

LETAS KAŽE...

Pesem⁵⁴ je moral Zois napisati v času, ko so v njegovem krožku začeli razmišljati o izdajanju pratike, ki naj bi bila namenjena širokim plastem prebivalstva, torej do leta 1794. Iz pesmi govori razsvetljenec, ki smeši konzervativce, saj se ti upirajo celo izdajanju tako nedolžnega berila. S preprosto besedo namreč pratika uči uporabljati zdravo pamet, česar nevedneži in trdoglavci nočejo spoznati. Idejno jedro je torej ironično vzgojno.⁵⁵ - Pesem ima 43 verzov in ni organizirana v kitice.

Verz. Sestavljen je iz dvostopičnega trohejaⁱⁿ je dosledno štirizložen. Odstopanja so le zaradi različnih naglasnih mest v verzu, in sicer tale:

1. xxxx (20 verzov)
 6 de nam zima
 in gosposka
2. xxxx (trije verzi)
 25 na tim sveti
 36 in nih pleme
3. xxxx (trije primeri)
 5 Tam kir jima
 26 grè vsè napak

Po metrični shemi gre torej le 17 verzov, ostalih 26 je variantnih. Za ritmično monotonost pa niso krivi "kratki, zmerom enako grajeni verzi",⁵⁶ kot trdi Gspan, temveč akatalektičnost verzov. Če bi bil verz katalektičen, bi se monotonost gotovo odpravila; saj je kljub dolžini verza ni v Prešernovih sonetih recimo, ki si jih ne morem misliti brez zadnjih nenaglašanih zlogov v verzih. Ob morebitnem miselnem prestopu se meja med verzoma sploh zabriše; če rima nima svojega para v bližini, pa ob prisotnosti miselnega prestopa v pesmi, kot je Letas kaže..., skoraj ne moremo govoriti o drugem kot o žaganju.

Rima. Gspan pravi o njej: "Ta je večinoma ženska in dobra, zdaj zaporedna, zdaj prestopna, nerimani verzi pa so po pesmi razmetani brez vsake logike in notranje nuje." Rima je dosledno ženska in res dobra (odstopa le v verzih 34/36: šeme se ne rima s pleme zaradi različnih e-jev, in v verzih 14/15: toste in priproste ima različna o-ja). Nerimani verzi, ki jih je pet, zaradi kratkosti verzov ne motijo. V pesmi imamo tudi dve trojici verzov, ki sta enako rimani: to so verzi 16/18/20 (premore - nebore - zatore) in 21/22/24 (glave - težave - nara-ve)⁵⁸. Te trojice enako rimanih verzov so še posebej zanimive, ker jih dosledno srečujemo tudi v osemvrstnicah Zoisove Efeške vdove. Neenakomerna razporeditev rim je najbrž tudi vzrok, da pesem ni razdeljena na kitice.

Miselna prekoračitev verza. Kratkost verzov povzroča pogoste prestopne; v pesmi jih je kar 23. Nekateri se vlečejo skozi več verzov, celo skozi 5 (od 19. do 23. verza).

JOJ, DEKLETA...

Pesem je prvič iz Kastelčevega prepisa objavil Ivan Grafenauer leta 1911⁵⁹ in predvideval, da je Zoisova, medtem ko jo je France Kidrič z gotovostjo pripisal Zoisu; postavil je tudi mejni letnici, med katerima bi mogla nastati (med 1799 in 1808). Alfonz Gspan je našel v NUK tudi avtograf te pesmi in tako potrdiral Grafenauerjevo domnevo in dokazal Kidričevo trditev.

Pesem je izvirna "nagajiv/a/ popevk/a/, naslonjen/a/ na pustni običaj posmehovanja neomoženim postarnim ženskam"⁶⁰. Torej lahko domnevamo, da je napisana po vzorcu "viž", ki jih je Zois zapisoval, "/d/okler je zahajal na Gorenjsko in se udeleževal kmečkih veselíc"⁶¹. Vsaj vsebina govori tej domnevi v prid, če seveda ni zgrešena že sama (nekoliko romantična) misel o udeleževanju veselíc in zapisovanju "viž".

Verz je podoben tistemu iz pesmi Letas kaže..., le z majhnimi osvežujočimi spremembami. Pesem obsega šest trivrstičnih kitic (torej ima 18 verzov). Vsak tretji verz je za zlog daljši od prejšnje dvojice, kar pesem dela mnogo bolj razgibano kot prejšnjo, Letas kaže...

Pravilni dvostopični trohej ima odstopanja dveh vrst:

1. xxxx (tri je primeri)

11 Nadušliva

16 Na germadi

2. xxxx (en primer)

7 Za njim leze

Petzložni verz (hiperkatalektični dvostopični trohej) ima poleg osnovne možnosti xxxxx (2 primera) še varianto xxxxx (4 primeri):

3 hitro zginijo

18 živo smodiò.

Torej je le 8 verzov (od 18) grajenih in uresničenih tako, da se ujemajo z osnovno metrično shemo.

Rima. V dvostopičnem troheju (akatalektičnem) in v njegovih variantah brez podaljšav je ta dosledno ženska (kot v Letas kaže...) in v njej ni posebnosti. V verzih, ki so za zlog daljši od osnovnega, pa imamo dve vrsti rime:

1. tekočo, ki se pojavlja v verzih 3/6 (zginio - šinio↓) in 15/18 (podiò - smodiò); zanimivo je, da je zadnji par označen z naglasnim znamenjem na metričnem impulzu, kar seveda naglašujemo le pri "žaganju";

2. moško v verzih 9/12 (čas - vas).^{61a}

Miselna prekoračitev verza. V pesmi se nahaja v petih primerih, ki so običajni, recimo

2 Mlade leta
hitro zginio

in v dveh primerih, ko je raztegnjem kar na tri verze; to bi lahko imenovali dvojni enjambement (ki ga pa srečamo le v tako kratkih verzih, kot so tukaj):

10 Starost siva
nadušliva
zadoide vas

PRELJUBE ŽENICE...

Pesem je prvič objavil Marcel de Serres v zadnji knjigi svojega štiri knjige obsegajočega dela Voyage en Autriche, ou Essay statistique et géographique sur cet empire (Potopis o Avstriji ali statistični in zemljepisni poskus o tem cesarstvu; Pariz, 1814).⁶² V poglavju Des Esclavons et de leur langage (O Slovanih in njihovem jeziku) jo je (na priporočilo Kopitarja) natisnil kot dokaz blagoglasnosti slovenskega jezika.⁶³ Kopitar je pesem poznal iz Ljubljane, ko je bil tajnik v Zoisovi hiši v letih 1803 do 1808, vendar je treba njen nastanek pomakniti v začetna leta bivanja pri Zoisu.

Osemvrstičnica je prevod besedila arije iz neznane italijanske opere. Znano je, da je Zois v začetku 80-ih let začel v slovenščino prevajati dele besedil opernih arij za gostujoče italijanske operiste, da so jih ti lahko vpletali med siceršnje italijansko besedilo ("na veliko veselje ljubljanskega gledališkega občinstva"⁶¹). To je trajalo tudi v času Zoisove bolezni vse do leta 1808, pa čeprav sam ni mogel v gledališče.

Verz. Ker poznamo italijanski original s prvim verzom O care donnette... (čeprav ne vemo za naslov opere s to arijo in za avtorja besedila prav tako ne), imamo priložnost spoznati, v kolikšni meri se je Zois držal v originalu rabljene metrične sheme. Primerjava pokaže, da se razlikujeta dva verza. (Vseh je v pesmi 8.) To si lahko razlagamo tako, da je moral upoštevati melodijo (in je morda z njo v ušesih tudi prevajal).

Verz je v osnovi sestavljen iz dveh amfibrahov, ki so akatalektični z izjemo 4. in 8. verza, ki sta katalektična. (Družijo ista rima.)

Rima. Kjer je verz akatalektičen, je rima ženska, kjer je katalektičen, je rima moška (v 4. in 8. verzu). Nasploh je dobra Nerimana sta prvi in peti verz, tako da ima pesem naslednjo podobo rimanja: xAAby CCb.

Primerjamo jo lahko z rimo v originalu. Tu sta (žensko) rimanele dva para verzov, se pravi komaj polovica. Zois je v tem original nadgradil.

Miselna prekoračitev verza. Misel prehaja v naslednji verz le enkrat:

3 Nar lepšej na sveti
Vasvati bi bló

PLANŠAR⁶⁴

Karel Štrekelj je leta 1895 izdal to pesem kot Vodnikovo.⁶⁵ Šele Kidrič je ugotovil, da je avtor Zois (na podlagi njegovega petega pisma Vodniku (neposredno po 14. juliju 1795)); pesem naj bi torej nastala okoli leta 1795.⁶⁶ Vendar je treba upoštevati možnost, da je bilo zbirka Zoisovih pesmi več, da je bila eno njegova zbirka lastnih in drugo zbirka ljudskih pesmi.⁶⁷ Iz sedaj znanega gradiva utemeljenih trditev ne moremo postaviti.

Verz. Ta je prav takšen kot v pesmi Preljube ženice..., torej dvostopični amfibrah. V vsakem lihem verzu ima pesem akatalektični verz, v vsakem sodem pa katalektične.

Osnovnih, v metrično shemo ujetih verzov je 19, njihovih za zlog krajših variant prav tako. Nedosledno izpeljanih variant je torej 26 (ker ima celotna pesem 64 verzov). Razporedim jih lahko takole:

1. prva stopica je naglašena po metrični shemi, druga ne (xxxxxx; dva primera):

7 Ves¹ele to stur' mi,

s katalektično varianto: (xxxxx; 5 primerov):

6 Ne prašaj, kaj bô:

2. prva stopica ni naglašena po metrični shemi, druga je (xxxxxx; 7 primerov):

17 Kaj lubca ob²eta,

s katalektično varianto (xxxxx; 9 primerov):

2 Le³ hitro s' oglas'!

3. ne prva ne druga stopica ni naglašena po metrični shemi,

kar gre takole:

xxxxxx (trije primeri):

21 Ah, Mina, kaj de⁴laš?

Dvostopično amfibračsko metrično shemo ima tudi večina pesmi, ki jih je leta 1809 Zois poslal Kopitarju (da jih je ta prepisal za Dobrovskega in mu jih poslal),⁵² in sicer 15 od 23. Sem bi spadala tudi pesem Si kuharca stara..., ki je po Zoisovem zagotovilu v pismu Kopitarju 8. marca 1809 Vodnikova.⁶⁸ Po Berkopčevih predvidevanjih je 8 pesmi od teh petnajstih izpod Vodnikovega, Japljevega ali Zoisovega peresa (ostalih sedem je bolj ali manj ljudskega izvora).⁶⁹ Tako vidimo, da je bil verz v Zoisovem krogu znan in da je njegovo botrstvo v ljudski pesmi, v katero je prišel iz nemške ljudske pesmi, kot je dokazal že Levstik leta 1881 v kritiki Kleinmayrove Zgodovine slovenskega slovstva.⁷⁰ Seveda je ta prostor preveč omejen, da bi lahko delal primerjavo in vlekel vzporednice med pesmimi, ki so nastale v Zoisovem krogu, in ljudskimi pesmimi, dobro pa je imeti v razvidu izvor njegovih dvostopičnih amfibrahov, ki so se tako priljubili tudi Vodniku.

Rima je dosledno prestopna: v lihih verzih ima ženske in v sodih moške rime. Posebnosti, ki pa ne motita, sta tili dve:

1. t.i. razširjena rima stur' mi (v 7. verzu) na rimo durmi v 5. verzu;

2. za Zoisa nenavadna je rima izspi (v 31.) na rimo jizbi (v 29. verzu).

Miselna prekoračitev verza. Pojavov te vrste je v Planšarju 7. Pravzaprav lahko registriramo šest skozi dva verza raztegnjenih stavkov in le enkrat izjemoma ne:

47 Premisli, dò srede
Ne bò me več dol'.

LENORA

Prvo objavo Zoisovega prevoda balade Gottfrieda Augusta Bürgerja je leta 1902 oskrbel Luka Pintar.⁷¹ Rokopis je odkril v nekdanji ljubljanski licejski knjižnici Fran Levstik in dokazal, da je ta prevod služil Prešernu pri prevajanju balade.⁷² Ivan Grafenauer je objavil leta 1911 tudi Zoisove opombe z variantami, rimami in komentarji, kar predstavlja zanimivo stopnjo pri porajanju prevoda.⁷³

Balada je bila prvič objavljena leta 1774, Zoisov prevod pa je nastal okoli leta 1792 (kot predvideva Gspan⁷⁴) in je (kar lahko sklepamo po tem, da nima večine ločil, ki bi jih bilo pričakovati) le osnutek, ki ga Zois zaradi težavnosti nekaterih mest ni dokončal.

Verz. Pesem je razdeljena na 32 8-vrstičnih kitic, torej ima 256 verzov, ki so v originalu dosledno sestavljeni iz štiristo-pičnih jambov, zadnji zlog v lihih verzih manjka (in jih je torej tu sedem namesto osem; osmi zlog, ki manjka, bi bil naglašen). Zois se je metrične sheme, ki je rabljena v originalu, držal, kot lahko vidimo iz primerjave z originalom in Prešernovim prevodom, dokaj korektno:

	Zois	Bürger	Prešeren
210	x x x x x x x x	x x x x x x x x	x x x x x x x x
	x x x x x x x x	x x x x x x x	x x x x x x x
	x x x x x x x x	x x x x x x x x	x x x x x x x x
	x x x x x x x	x x x x x x x	x x x x x x x
	x x x x x x x x	x x x x x x x x	x x x x x x x x
	x x x x x x x x	x x x x x x x x	x x x x x x x x
215	x x x x x x x	x x x x x x x	x x x x x x x
	x x x x x x x	x x x x x x x	x x x x x x x

Zois se je velikokrat držal v svojem prevodu enakomernega izmenjavanja naglašanih in nenaglašanih zlogov, tudi kjer Bürger ni delal tako (pač zaradi učinka). (Zaradi nabitosti z naglašeni zlogi je balada v originalu še bolj temačna. Tako ima v originalu prva vrsta šeste kitice osem zlogov, od katerih je sedem naglašanih!) Tudi opazovanja ostalih kitic niso dala drugačnih rezultatov. Ker je Zoisovo besedilo za področje verza dokaj negotovo, saj je le osnutek prevoda, se z njim nisem nadrobneje ukvarjal. Izpeljane nima niti izosilabičnosti, kot npr. v tretjem verz, kjer je namesto osmih kar devet oziroma deset zlogov (če mert'v beremo dvozložno).

Siniceza je le ena (v verz 89): srcè in, saj bi sicer bil verz predolg.

Rima. V Bürgerjevem originalu se znotraj posameznih kitic rima ponavlja dobesedno aBaBccDD. Tako je načeloma tudi v Zoisovem prevodu - z nekaj odstopanji.

Kjer bi pričakovali žensko rimo, imamo včasih tekočo (3 primeri), npr. 127/128: doideva - prideva, drugič moško (prav tako 3 primeri), npr. 159/160: boj - pokoj'. (Zanimivo pa je, da je v istem položaju isto rimo pravilno uporabil kot žensko:

215 Pred Duhom se ne boji
Pust mertve per pokoji

Naglas na metričnem impulzu (pri sicer tekoči rimi) je v obeh verzih parih, ki sta rimana, 10-krat, npr. v verzih 21/22: materè - zamaknenè. Zois je take rime največkrat označeval z naglasnim znamenjem na zadnjem zlogu. Šest primerov pa ima pojav, da je le eden od obeh rimanih verzov naglašen na metričnem impulzu (in sicer z drugim, ki ima običajni naglas), npr. v verzih 89/91: glavò - milostjo, in 197/198: jè - povablène.

Nečista rima je rabljena trikrat, npr. v verzih 7/8: besede - prede. Neprava je rima tudi, ko naj bi se ujemali enaki besedi, in to v verzih 82/84: oginj - oginj. Nenavaden naglas ima beseda zaškripata (verz 228), da se lahko rima na vrata (verz 226).

Miselna prekoračitev verza. Celih stavkov, ki tečejo skozi dva verza, je 31, recimo takole:

15 In s' punklicam čez ramo
Maha za bobnam damo

Skozi tri verze potekata dva stavka, npr.

58 Hajdùkine bogate
Zmotile sò perkùplenca
De je pozabil nate

Stavki, ki ob enem celem obsegajo le še del prejšnjega verza, so redki, npr.

49 Nikar Nikar - Velk oča zvest
Otrokam rad pomaga

Tovrstna primera sta dva. Izjemen pa je tale, ki je pravi miselni prestop (lahko bi bil primer zanj):

125 Prid' Lubca z' mano - vsedi sé
Vurno na kojna - Šprim' se mé

MAČKA⁷⁵

To je prevod (ali prepesnitev) živalske pesnitve La Gatta e il topo (Mačka in miš) Giambattista Castija, ki je bila objavljena leta 1802 v epski pesnitvi Gli Animali parlanti (Govoreče živali) kot četrta in zadnja basen. Prepesnitev je po svoje zanimiva, saj v zadnji kitici "s pesnikovim nastopom zoper splošen "zlek in prekuc" da slutiti, koliko je bilo Zoisu do /ohranitve/ patriarhalnih/ odnosov/ na /njegovih/ fevdalnih posestvih v tedaj nemirnih časih /.../"⁷⁶ Po vrsti papirja je Alfonz Gspan, ki je prevod leta 1969 prvič objavil, ugotovil, da je nastal okoli leta 1805.

Verz. Kot v originalu, tudi v prevodu najdemo po zlogovnem metričnem sistemu grajen enajsterec (oziroma variantni desetzložni verz, če je rima moška, in trinajstzložni verz, če je tekoča). (Casti ima v originalu dosledno enajsterec.) Zaradi zlogovnega sistema ni predvidljivih naglasnih (iktičnih) mest, razen v desetem zlogu vsakega verza, ki je (zlog namreč) naglašen 100-odstotno (zaradi rime). V slovenski literaturi je po doslej znanih podatkih v tej pesmi prvič uporabljen enajsterec.

Dobro bi si bilo ogledati postopke, s katerimi sta oba verzifikatorja delala verze v zlogovnem metričnem sistemu.

Castijev verz dosledno upošteva stopitev, medtem ko se Zois italijanskega načela ne drži. Verz

1 Enkrat je bla ena mačka imenitna,
je namreč treba brati tako, da je v njem enajst zlogov. Ob neupoštevanju stopitve jih je 12, možnosti za stopitev pa sta dve (bla ena, mačka imenitna), tako da se moramo šele odločiti za eno izmed njiju. Tovrstnih nedoslednosti je v pesmi še več. Torej je Zois načelo stopitve uporabil le na nekaterih mestih.

Za preprečitev stopitve je Zois uporabil za slovenski jezik značilni pojav, namreč protetični v (pred a, o in u) in j (pred e in i); na začetek besede, ki se začne s samoglasnikom, je prilepil v ali j, da je preprečil stopitev s končnim samoglasnikom prejšnje besede. Recimo:

104 že mačka vurna gor pod streho jiše

Tu nikakor ne gre varianta s sinicezo, saj bi tako dobili v verzu manj kot enajst zlogov; Zois jo je že vnaprej preprečil. Tega načela Zois v Mački ni izpeljal dosledno. (Čeprav ga je izpeljal - spet nedosledno - v enobesednih primerih z zevom, namesto katerega bi lahko bil protetični v ali j, tako npr. nevumne (v verzu 86) in zavupi (241).) Dvanajst primerov je branih nespojeno, vendar nimajo nobene oznake z v ali j:

79 Vojstre terdne zobé, in puste vude,

Zanimiva je Zoisova varianta 44. verza (v rokopisu ob robu):

44 in tako zlò i premoti glavo 'n vusta
kjer i pač pomeni ji; s tem ko Zois ukine sicer neprotetični j, omogoči stopitev in pravilno število zlogov v enajstercu.

Mogoče je napake pri pisanju protetičnega v oziroma j zagrešil pri zapisovanju Kopitar, toda potem se lahko vprašamo, zakaj jih Zois ni popravil.

Sistem je bolj dodelan v Efeški vdovi, kar je prav tako znak, da je nastala za Mačko.

Z upoštevanjem stopitve je verz enajstzložen, in sicer od vseh 252 verzov 226-krat, 24⁴ verzov je desetzložnih, trinajstzložna pa sta dva (173 in 174). Seveda so tudi odstopanja od števila zlogov, ki naj bi bili v enajstercu, kar pa je pogosto le zaradi branja; tako je treba večkrat predlog v brati zložno (kot u), perkazn (41) je treba brati dvozložno, vjèdeta (173) trizložno, 174. in 220. verz pa sta za zlog predolga.

Zois v Mački (in tudi v Efeški vdovi) ni upošteval naukov, ki jih je dajal Vodniku v šestem pismu (4. avg. 1795). Njegova predelava oziroma prenos enajsterca v slovenski verz sta precej svobodna in neobvezna, kar mu je najbrž bolj ustrezalo kot na kopita naglasov navlečeni verz, kot ga je uporabljal recimo Casti.

Rima. Po Gspanovih podatkih⁷⁷ je v pesem Zois vgradil 113 parov z žensko, 12 parov z moško in 1 par (173/174) s tekočo rimo, namreč vjedeta - snedeta. Vrste rim so razporejene brez pravega reda. Shema rime v šestvrstičnici je ababcc.

Nasploh je rima dobra, le enkrat prisiljena (71/72: namen' - sklen', ker nameni - sklene ne bi bilo rimano). - Casti ima dosledno ženske rime.

Miselna prekoračitev verza. V Mački jih je 24. V verzih 104-106 si sledita kar dve ena za drugo:

104 že mačka vurna gor pod streho jiše
te stare znanke sled, in jo zagleda
v' eni lukni, kir ima njen' seliše:

Stavek je po navadi raztegnjen v dva verza ali vsaj v del drugega, redkeje pa se začne v drugem delu prvega verza in se nadaljuje v delu naslednjega, kot npr.:

188 tolk de ne poč': napeto kožo nosi
od masti kakor polh: nič jo ne straši.

EFEŠKA VDOVA

Pesem je verzificirana obdelava motiva o nestanovitni vdovi, ki je v svetovni literaturi dokaj razširjen.⁷⁸ Ni znano, ali je imel Zois v rokah predlogo v kakšnem tujem jeziku, ki jo je prevedel oziroma prenesel v slovenski jezik; če je delal brez nje, je njegov podvig še toliko večji in potem lahko imamo to pesem za vrh njegovega doslej znanega pesniškega dela v slovenskem jeziku.

Pesem je nastala ne pred letom 1806 in ne po letu 1808. To je Alfonz Gspan ob prvi objavi pesmi⁷⁹ ugotovil na podlagi vodnega znaka v papirju, ki ga je Zois v teh letih uporabljal tudi za pisma.

Verz. Pesem ima 144 verzov in je razdeljena na 8-vrstične kitice. Verz je italijanski enajsterec, kot je uporabljen že v Mački. Enajstzložnih verzov je 121, desetzložnih 23. Ta raznolikost razgiba verzno linijo, kar se dobro poda naravi pesmi.

Pri tvorjenju enajsterca je Zois spet uporabil protetični v oziroma j. Tu je njuno vlogo izrabil skoraj dokončno, saj je ob 10-kratni vlogi v-ja in j-ja le troje primerov, ko je zveze treba brati brez siniceze. (To so stri od v 8., za ograj' v 25. in glavé odnesla v 139. verzu.)

Primer za stopitev bi bil:

5 K' so ga iz hiše vun nesli in bile peli,
za preprečitev stopitve z v oziroma j pa:
101 de za sladke darí von jo že tirja:
in

64 in že možú z' dušo jide na sproti.

Še primerjava: v Mački je v 35. verzu zveza, kjer je stopitev potrebna, namreč b' se obesla, v Efeški vdovi pa je stopitev preprečena s protetičnim v: ga vobesla (v 137. verzu). Na osnovi izsledkov pa še vedno ostane vprašanje, ali je bilo to načelo Zoisovo slučajno rabljeno pomagalo ali pa nedosledno izpeljan sistem.

Po Gspanovih podatkih je v pesmi 47 variant enajsterca.⁸⁰ Vsi verzi imajo naglas na 10. zlogu; od tega odstopa le 105. verz, ki je za zlog predolg (Vurno so ga tatjé spravili na stran), 66. verz pa ni izpolnjen do konca, temveč se glasi

66 kar ima za večerjo

Predvidevam, da bi se verz v skladu z rimo gaba in slaba moral glasiti v celoti

kar ima za večerjo v torbi s sabo

ker pa rima ne bi bila čista, je Zois njeno izpolnitev odložil in verza ni nikoli dokončal.

Rima je čista. (Izjeme so le tri: verza 15/16: pretekla - dekla, verzi 122/124/126: pomóč - noč -proč, in 137/139/141: vobesla - odnesla - iznesla. Žensko se rima 121 verzov, moško 23. Osemvrstičnice imajo rimo v zaporedju abababcc, kar je že prava umetelnost, saj je bilo treba iskati ne pare rim, temveč njihove trojice. Reda v razporeditvi moške in ženske rime ni.

Miselna prekoračitev verza. V pesmi je pojavov te vrste 17.⁸¹ V prvih štirih verzih je uporabljena dvakrat, in sicer takole:

1 Nekdaj je bila na ajdovski duželi
tak pridna žena de moža štimala,
in deržala se ga ko smola jeli,
do zadne vure de ga smert pobrala.

Vejice seveda tu ne pomenijo zaključenosti stavka, temveč so Zoisova pravopisna posebnost. - Verzna prekoračitev briše razpoznavnost rime in dela pesem bolj prozaično. Vse pa je seveda odvisno od branja ali poslušanja: kadar imamo pred seboj pisano besedilo, so rime dobro vidne, za poslušanje pa si je mogoče Zois pri branju pomagal s posebnim tonskim potekom od začetka do konca verza. Ker mi ni znano, na kakšen način recitirajo enajsterce Italijani, lahko poseben tonski potek v verzu le predvidevam. Ob tem tudi miselna prekoračitev za verz ne bi bila usodna, celo pogubna.

OPOMBE

UVOD

- 1 Janko Kos, Pregled slovenskega slovstva, Ljubljana, ²1975, str. 69.
- 2 Alfonz Gspan, Tri nova Zoisova slovenska pesemska besedila, SR 1969, št. 2, str. 119-181. (Dalje: Gspan, Tri besedila.)

TEORIJA

- 3 Jože Koruza, Valentin Vodnik, v: Valentin Vodnik, Izbrano delo, Ljubljana, 1970 (Kondor 116), str. 109.
- 4 Briefe des Freih./errn/ Sigm./und/ Zois an Vodnik, v: Vodnikov spomenik, ur. Etbin Henrik Costa, Ljubljana, 1859, str. 45 do 62. (Dalje: Zois, Briefe.)
- 5 Pisma barona Žiga Zoisa Vodniku, v: Marko Pohlin, Žiga Zois, A.T. Linhart, Valentin Vodnik, Izbrano delo, Ljubljana, 1970 (Naša beseda), str. 15-58. (Dalje: Zois, Pisma.) V tekstu seveda uporabljam ta prevod, čeprav je na nekaterih mestih površen in slab. (Tako mora v Zois, Pisma, str. 24, za stavkom "/.../ ker sem zdaj za to že tudi dovolj star" priti stavek "Medtem si vzemite čas," ki ga je prevajalec Jože Stabej čisto enostavno pozabil prevesti iz Zois, Briefe, str. 48, kjer se glasi: "Nehmen Sie sich Zeit indessen.") Zato je v opombi vedno dodan nemški izvirnik. Vse posege v besedilo Zoisovih pisem označujem s poševnimi oklepaji; med njimi so popravljeni deli besedil. Izpuste večjih delov besedil v citatih označujem s tropičjem med poševnima oklepajema: /.../.
- 6 Ivan Grafenauer, Valentin Vodnik - pesnik, Analiza njegovega pesniškega razvoja in značaja, Knezova knjižnica XXII, Ljubljana, 1918, str. 104-169.
- 7 Marko Pohlin, Kraynska grammatika, Ljubljana, 1768, ²1783.
- 8 Fran Petrè, Prva slovenska poetika, SR 1967, str. 109.
- 9 Marko Pohlin, Kraynska grammatika, Ljubljana, 1768, str. 180 (cit. po Petrè, nav. delo v op. 8, str. 121).
- 10 Janez Vajkard Valvazor, Die Ehre des Herzogthums Krain I, Ljubljana, 1689, str. XVIII-XX.
- 11 Peter Scherber, Die slovenische Elegie, Studien zur Geschichte der Gattung 1779-1879, Wiesbaden, 1974, str. 15-17.

- 12 Tam, str. 17: "Allein der Umgang mit den übrigen Europäischen Nationen, bei denen ein Vokal, wenn darauf noch so viel Konsonanten folgen kurz ist /.../, hat auch im Krainerischen und Windischen die Regeln der Lateinischen Position ganz verdrängt." (Blatt 9)
- 13 Tam, str. 17: "Im Krainerischen giebt keine Position im erst gesagten Verstande; auch wenn noch so viel Konsonanten auf einen Vokal folgten; so ist dieser doch nicht deswegen lang, sondern so beschaffen, wie es seine Natur erfordert. Wegen der Position also ist im krainerischen keine Silbe kurz oder lang, sondern hier wird nur auf die Natur der Vokale, Silben, und auf die Lage des accentus regii gesehen; [...]" (Blatt 9)
- 14 Matjaž Kmecl, Mala literarna teorija, Ljubljana, 1976, str. 68.
- 15 Franz Johann Richter, Sigmund Zois, Freyherr v./on/ Edelstein, Ljubljana, 1820, str. 7: "Njegova živahna domišljija in njegov prodorni razum sta se zrcalila v sonetih, madrigalih in drugih poezijah, polnih italijanske izvirnosti." (Cit. po: Jože Koruza, Starejše slovensko posvetno pesništvo, XVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj, Ljubljana, 1980, str. 85.)
- 16 Dušan Voglar, Vodnikovo spoznavanje Horaca, SR 1961/62, str. 73.
- 17 Tam, str. 75.
- 18 Zois, Pisma, str. 55. - Zois, Briefe, str. 60: "Es freüt mich, dass Sie in Batteux und Rammler /prav je Ramler/ die ganze Logik und Technologie der Dichtkunst übersehen haben."
- 19 Verza zapisujem po Zois, Briefe, str. 52, ker je objavo v Zois, Pisma, str. 35, prevajalec predelal. - V zapisu je bohoričica prečrkovana v gajico.
- 20 Kajetan Gantar, Grške lirične oblike in metrični obrazci, Ljubljana, 1979 (Literarni leksikon, Študije 7), str. 14, pravi, da Zois anakreontski verz označuje takole: ooo-o/oo-o, kar pa je seveda napaka.
- 21 Prav je: "z možko rimo spremeniti v /.../"
- 22 Zois, Pisma, str. 35-36. - Zois, Briefe, str. 52-53: "/Dergleichen eilfsilbige Versse/ sehr leicht in zwey Hemistika zerfallen, die dann schlechterdings nur Anakreontische Verssarten sind, nämlich:

Krajnzi Mladiza = ooo-o
nekdanga Saroda = oooo-o

Snanga od Lahoh /Lahov/ = 000-0
do smersliga proda = 0000-0

Es schickten sich daher die eilfsilbigen Versse viel besser, die bei den Italienischen, Französischen, Englischen, Deutschen u.m.a. Sprachdichtern für alle längeren Poeme angenommen sind, und deren Charakter darin besteht, dass man sie auf zweyerley Art variiren kann, nämlich

00000-000-0 und
000-000-0-0

- die wieder durch den männl. und weibl. Reim in

00000-000- oder
000-000-0-

oder zuweilen mit Zugabe einer sehr kurzen letzten Sylbe bey dem weiblichen Reime, wo also die letzten drey Silben einen Daktilum ausmachen, in

00000-000-00 oder
000-000-0-00

verwechselt werden können. - Diese Veränderungen sind höchst nützlich, um bey längeren Arbeiten den Stil zu souteniren, und das Ohr mit Variationen des Numerus poeticus, des Wohlklangs, zu ergötzen."

23 Gl. op. 28.

24 Da ne bi prihajalo do zmede v izrazoslovju, besedo poudarek (iz Stabejevega prevoda v Zois, Pisma) dosledno nadomeščan z besedo naglas (in to označujem z oklepaji), kot je uveljavljeno tudi v jezikoslovnem izrazoslovju. O tem gl. Jože Toporišič, Slovenska slovnica, Maribor, 1976, str. 57: "Naglas je značilnost besede (poudarek značilnost stavka)."

25 Zois, Pisma, str. 36. - Zois, Briefe, 53: "Zudem ist noch erlaubt, bisweilen einen eilfsilbigen Vers mit dem Akzente auf der 7. Sylbe mitunter aufzunehmen, welches alle Epischen Dichter gethan haben, um manchen guten Verss, der sich anderst nicht radebrechen lässt, beizubehalten."

26 Zois, Pisma, str. 46. - Tu dajem pravi len zapis, saj je v Zois, Briefe, str. 57, Carto namesto Canto, libero namesto liberò in valor namesto valor'. Na prvi dve napaki je opozoril Ivan Grafenauer (gl. delo tukaj v op. 6, str. 121), tretjo pa popravljam jaz, saj se le z zapisanim opuščajnim znamenjem dá določiti pravilno naglasno mesto.

- 27 Vsaj po doslej znanem Vodnikovem gradivu lahko tako sklepamo.
- 28 Zois, Pisma, str. 35. - Zois, Briefe, str. 52: "/.../ das Zeichen o für kurz, oder gleichgültig kurz oder lang, angenommen /.../."
- 29 Zois, Pisma, str. 36. - Zois, Briefe, str. 53: "/.../ zuweilen mit Zugabe einer sehr kurzen letzten Sylbe, bey dem weiblichen Reime, wo also die letzten drey Silben einen Daktilum ausmachen /.../."
- 30 Zois, Pisma, str. 36. - Zois, Briefe, str. 53: "An der Stelle des Akzentes muss eine vollkome lange Sylbe stehen: minder lange können mit den Kurzen und den Kürzesten im Gemenge bleiben; /.../."
- 31 Zois, Pisma, str. 37. - Zois, Briefe, str. 53: "Was man mit der Auszeichnung durch den Akzent, oder der längsten Sylbe, darstellt, kann in andern Fällen, vorzüglich im Lyrischen und Anakreontischen, auch durch Anhäufung der aller kürzesten Sylben, gethan werden, doch davon ein Andersmal!"
- 32 Stopitev nekateri razlagajo kot zlitje ali strnitev, drugi spet kot spajanje vokalov.
- 33 Giambattista Casti, Gli animali parlanti, Poema epico, drugi zvezek, Torino, 1853, str. 318.
- 34 Jože Pogačnik (Teze in sinteze, Maribor, 1976 (Razpotja 28), str. 63) opaža, da so tovrstni postopek uporabljali že protestantski pisci, ker so le tako lahko dobili enako število zlogov v vseh verzih. Primere je uže, si ukazal ipd. jemlje iz opazovane Bohoričeve pesmi Otročja pejsam iz leta 1584.
- 35 Zois, Pisma, str. 35. - Zois, Briefe, str. 52: "Im Krainerischen müssten es gereimte Verse seyn, damit man sie desto leichter gang und gebe machen könnte."
- 36 Zois, Pisma, str. 38. - Zois, Briefe, str. 54: "Der Text "chi non ha mezzi vada a bever senza bezzi" geht nicht an, weil, ungeachtet des ähnlichen e z z i, die Reime (nach der Aussprache) nicht übereinstimmen, weil der Verssbau nicht richtig, und weil der Sprachgebrauch verfehlt ist."
- 37 Zois, Pisma, str. 39. - Zois, Briefe, str. 54: "/E/benfalls schaden die oftmaligen Wiederholungen desselben Reims, z.B. in i, it, iti. Diess ist in unserer Sprache schwär zu meiden, weil die Fügung des Verbuns es so oft mitbringt: dann muss wenigstens gesorgt werden, dass dergleichen Reime nicht in nahen Strophen

auf einander folgen, damit dadurch das acumen nicht stumpf werde etc." - Do istih zaključkov o pogostnosti rime na -i je pred leti prišel tudi Ervin Fritz v nekem predavanju o slovenskem verzu na ljubljanskem radiu.

- 38 Zois, Pisma, str. 24. - Zois, Briefe, str. 48: "Hüten Sie sich vor dem gar zu häufigen Abbrechen der Perioden, und dem Uebertrag derselben in den nächstfolgenden Vers - dem Hauptfehler der beiden barfüssigen Augustiner. Der Geschmack der slavischen Sprache erlaubt es selten, und in der Volks-Poësie ist es immer gut, wenn beinahe jeder Vers für sich selbst bestehen kann. - Dies haben Sie schon im "Sadovolni Kraynz" vortreflich beobachtet, wenige Stellen ausgenommen, worüber ich Ihnen ein andersmal mehr sagen werde."
- 39 Objavljena je bila v Pisanicah od lepeh umetnost 1781, str. 27-28. Tukaj so verzi citirani po: Valentin Vodnik, Izbrano delo, Ljubljana, 1970 (Kondor 116), str. 8-9. Lino Legiša je našel le dve prekoračitvi (tukajšnji prvi dve). Prim. Lino Legiša, Pisanice 1779-1782, Ljubljana, 1977, str. 448.
- 40 Jože Koruza, Spremna beseda (k Pisanicam od lepeh umetnost, faksimile), Ljubljana, 1977, str. 28.
- 41 S podatki ne morem postreči, ker manjkajo s tega področja temeljne in temeljitejše raziskave.
- 42 Zois, Pisma, str. 35. - Zois, Briefe, str. 52: "Die Verse-Art ist gleichgültig - aber, Alles, was aus ihrer Feder kommt, muss im Volksthon, und für das Volk, geschrieben seyn: /.../"
- 43 Zois, Pisma, str. 39. - Zois, Briefe, str. 54: "/A/ndere /Redensarten/, die nur Wiederholungen eines gar zu niedrigen Tones sind, z.B.: "V [h]entanzo kapla leiti", "po kravje dol leiti", "zapisan v'bratovl'ni [vinske", "tezhe kapelza v'rit" etc. müssen gar ausbleiben /.../" (Zapisan ni moja napaka.)
- 44 Zois, Pisma, str. 56. - Zois, Briefe, str. 61: "Die Epopee fordert einen edlen, das didaktische Gedicht einen ernsthaften, und sich beständig gleichen Ton. Der edle epische Ton kann mannigfaltig seyn, und er muss es seyn, weil er universalisirt. Es giebt aber auch epische Gedichte, die im Volksthon vorgetragen sind, vorzüglich bey den neuern Nationen."
- 45 Zois, Pisma, str. 57. - Zois, Briefe, str. 61: "Alles scheint einzurathen, dass die Saiten nicht zu hoch gestimmt werden dürfen!!!" - Tudi nerazvitost jezika je kriva za to, kot pravi

Zois v istem pismu: "/Č/im višji ton boste ubrali, tem teže boste premagovali te ovire ali pa jih sploh ne boste mogli spraviti s poti" (Zois, Pisma, str. 56-57).

- 46 Upoštevati je treba, da nem. niedrig pomeni tako nizek kot nizkoten, zato sta tu vzporedna izraza, česar v citatu ni.
- 47 Zois, Pisma, str. 56. - Zois, Briefe, str. 61: "Den wahren Ton, den Sie wählen sollen, weiss ich nicht zu bestimmen. Sie müssen ihn finden, wenn Sie der erste Krainerisch-slavisches Dichter werden sollen!"

PRAKSA

- 48 Ta seznam prinaša Gspan, Tri besedila, ^{str.} 119, in je tudi kronološko zaporedje nastanka pesmi.
- 49 Oblika donnette je pravilna po današnjem italijanskem pravopisu. Ivan Prijatelj (Slovenščina pod Napoleonom, Veda 1911, str. 133) ima donette, Gspan, Tri besedila, str. 119, pa donnete.
- 50 Gspan, Tri besedila, str. 120.
- 51 Od tod dalje so vsi citati iz Zoisovih pesmi delani po prvih objavah, to je tistih, ki prinašajo natisnjene rokopise Zoisovih besedil. Zaradi praktičnosti je bohoričica nadomeščena z današnjim črkopisom, ohranjena pa so vsa naglasna, opuščajna, ločilna in ostala znamenja ter velike začetnice. Le pri pesmi Preljube ženice... sem se moral zateči k približni rekonstrukciji dveh verzov. Štrekljeva objava Planšarja je že prečrkovana v gajico in jo v citatih le prepisujem.
- 52 Oton Berkopec, Kopitarjevi prepisi slovenskih ljudskih pesmi v zupuščini Josefa Dobrovskega, SR 1961/62, str. 253-267 (z besedili na str. 258-261).
- 53 Mogoče ima ta način kakšno napako, vendar je bil edini, ki sem ga lahko uporabil. Deluje seveda le, če je število elementov majhno ali če si niso preveč podobni. Letas kaže... in Joj, dekleta... sta združeni zaradi dvostopičnega troheja, ki ima pri drugi pesmi že razvitejše variante. Preljube ženice... in Hej Mina, hej Mina... sta že na višjem nivoju; druga pesem je najbrž izvirnejša in ima več verzov, ki sem jih lahko opazoval. Sledi Lenora, ki je brez para, a je razvitejša od dosedaj navedenih besedil (v zahtevnosti verza). Mačko in Efeško vdovo uporablja Zois za preizkušanje enajsterca v slovenski verzifikaciji; v Efeški vdovi je s sinicezo in uporabo proteze bolj dognan.

- 54 Objavil jo je Gspan, Tri besedila, str. 120-123 (besedilo na str. 120-121).
- 55 Tam, str. 122.
- 56 Tam, str. 123. Za verz pravi Gspan, da je sestavljen iz jamb-skih dipodij (ne pa iz trohejskih, kot je v resnici), kar je seveda nesmisel.
- 57 Tam, str. 123.
- 58 Primere iz oklepajev je treba zamenjati.
- 59 Ivan Grafenauer, Iz Kastelčeve zapuščine, Pomnožen in popravljen ponatisk iz Časa 1910, Ljubljana, 1911, str. 85-86, besedilo na str. 86. Gl. tudi Gspan, Tri besedila, str. 177, op. 7.
- 60 Gspan, Tri besedila, str. 119.
- 61 Alfonz Gspan, Razsvetljenstvo, v: Zgodovina slovenskega slovstva I (Do začetka romantike), Ljubljana, 1956, str. 383.
- 61a Rime so zaporedne in prestopne, torej je njihova razporeditev znotraj kitic AAbCCb.
- 62 Ivan Prijatelj, Slovenščina pod Napoleonom, Veda 1911, str. 133 in 231. Za osnovo je vzeto besedilo, objavljeno na str. 133, ki je zapisano v beneškem črkopisu. (A ne "v svrhu lažje izgovorjave", kot trdi Prijatelj, temveč da so ga Italijani, ki so gostovali in ta besedila v gledališču peli, sploh znali brati.) Gl. tudi Gspan, Tri besedila, str. 177, op. 8.
- 63 France Kidrič, Zoisova korespondenca 1809-1810, Ljubljana, 1941 (Korespondence pomembnih Slovencev 2), str. 115. Tu je objavljeno Kopitarjevo pismo Zoisu z dne 26. oktobra 1809, v katerem najdemo dokaz, da je avtor prevoda O care donnette... res Zois.
- 64 Gspan, Tri besedila, str. 119, piše Planšár, česar ne ohranjam, ker v objavah, na katere se opiram, o tem ni podatkov.
- 65 Karel Štrekelj, Neizdana Vodnikova pesem, LMS 1895, str. 247 do 250, besedilo pesmi str. 249-250. Gl. tudi Gspan, Tri besedila, str. 177, op. 5.
- 66 France Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti, Ljubljana, 1929-1938, str. 291.
- 67 V pismu piše, da bo Vodnik še pogrešal "mojo /t.j. Zoisovo/ zbirko pesmi" ("meine Lieder-Sammlung"), ne pa morda zbirko mojih pesmi.

- 68 "Zgornji seznam mi morate vrniti, ker nimam od njega nobenega prepisa. Prav tako viže, med katerimi je Mahljamo pepel čisto originalni Vodnik. Med erotičnimi je več njegovih in mojih, tudi Japljevih" (moj prevod). Prim. France Kidrič, Zoisova korespondenca 1808-1809 (Korespondence pomembnih Slovencev 1), str. 176: "Obiges Verzeichniss müssen Sie mir zurückschicken, denn ich habe keine Abschrift davon behalten. Ebenso die Vishe, unter welchen = mahljamo pepel = ganz original Vodnik ist. Unter den erotischen sind mehrere sein und mein, auch Japel's."
- 69 Oton Berkopce, Kopitarjevi prepisi slovenskih ljudskih pesmi v zapuščini Josefa Dobrovskega, SR 1961/62, str. 263.
- 70 Fran Levstik, ZD 7, Ljubljana, 1958, str. 135-147, še posebej str. 135-136. Verza, ki ju navaja Levstik, je zapisal Valentin Vodnik in sta v celi pesmi objavljena tudi v Štrekljevih Slovenskih narodnih pesmih II (Ljubljana, 1900-1903), št. 3464 (Kranjska): "Po hribih je slana, / Po ravnem je led: / Me ljubica čaka, / Se morem segret." Prim. tudi opombo k pesmi.
- 71 Luka Pintar, Književne drobtinice, ZMS 1902, str. 160-167, besedilo na str. 160-163. Gl. še Gspan, Tri besedila, str. 177, op. 6.
- 72 Alfonz Gspan, Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede 19. stoletja I, Ljubljana, 1978, str. 301-302. (Dalje: Gspan, Cvetnik I.)
- 73 Ivan Grafenauer, Iz Kastelčeve zapuščine, Pomnožen in popravljen ponatisk iz Časa 1910, Ljubljana, 1911, str. 85-88.
- 74 Gspan, Cvetnik I, str. 240.
- 75 Gspan, Tri besedila, str. 124-149, besedilo na sodih straneh 124-138. Naslov je Zoisov.
- 76 Gspan, Cvetnik I, str. 304.
- 77 Gspan, Tri besedila, str. 148.
- 78 Tako ga najdemo recimo v Satirikonu Petronija Arbitra in v Pridigi na novega leta dan Janeza Svetokriškega. Gl. Petronij Arbitr, Satirikon, Ljubljana, 1973, str. 126-128, in Janez Svetokriški, Pridige, Ljubljana, 1969 (Kondor 111), str. 33-34.
- 79 Gspan, Tri besedila, str. 150-174, besedilo na sodih straneh 150-158.
- 80 Tam, str. 170.
- 81 Tam, str. 181, op. 41, trdi Gspan, da jih je 11.